

ROLUL HABITATULUI RURAL CARPATIC ÎN VALORIFICAREA RESURSELOR ȘI CONSERVAREA PEISAJULUI

MELINDA CÂNDEA

Dezvoltarea contemporană confruntă și lumea geografilor cu o serie de probleme de semnificație majoră atât pentru dezvoltarea actuală, cât și cea viitoare. Se vorbește, din ce în ce mai mult, de urbanizare și implicațiile sale asupra mediului, în general, și asupra vieții satelor, în special; despre transformările suferite de mediul natural sub influența activității omului; despre amenajarea teritoriului în spiritul principiilor dezvoltării durabile; despre viitorul satelor mici în contextul utilizării judicioase a resurselor naturale și al refacerii mediului natural etc.

Cercetările geografice din ultimul timp cunosc o reorientare de la studii generale, de ansamblu, la studii de geografie regională. În acest sens, nu este întâmplătoare orientarea noastră spre studiul Carpaților românești, al habitatului rural carpatic – care a ridicat și ridică o serie de probleme privind organizarea și amenajarea spațiului muntos.

CARPAȚII – cetatea naturală de coeziune și rezistență multiseculară a poporului român – nu au constituit niciodată un *vid demografic*, sau măcar *limită* între lumi diferite, cum este cazul altor sisteme montane. Un șir întreg de considerente de ordin geografic care nu a putut scăpa dacilor, nici romanilor și mai târziu românilor a făcut ca acest spațiu să se constituie într-o reală vatră geografică, politică, etnică și economico-socială a poporului român.

Rezultatul unui îndelungat și dinamic proces de umanizare a spațiului geografic montan, așezările rurale carpatice – indiferent de forma sub care apar ele (sate, crânguri, sălașe, stâne, colibe etc.) – întruchipează, înainte de toate, eforturile seculare ale populației de a cuceri și popula înălțimile Carpaților, conlucrarea multimilenară dintre factorii social-economici, naturali, istorici și demografici. Ele sintetizează trăsăturile fundamentale ale peisajului geografic carpatic și se disting, în ansamblul acestuia, printr-un complex de însușiri.

Osmoza între mediul fizic și cel uman a fost și este puternic susținută, în întreaga “coroană” montană, de frecvența și accesibilitatea plaiurilor netede sau larg ondulate, a pasurilor și văilor transversale, de numărul impresionant al depresiunilor (336). Asemenea condiționări fizico-geografice favorizează o

varietate accentuată de peisaje, o gamă bogată de resurse locale, posibilități multiple de valorificare *pe loc*, condiții optime de schimburi directe cu zonele marginale.

Folosirea condițiilor naturale și transformarea lor au vizat atât organizarea teritoriului, pentru procurarea bunurilor interesând viața și producția, cât și amenajarea lui pentru a servi drept bază *naturală* la construcția sau reconstrucția așezărilor. Fiecare activitate economică dominantă, desfășurată în cadrul mediului geografic carpatic, se înscrie în peisaj prin forme concrete, adaptate structurii și potențialului componentelor naturale. Este vorba de satele risipite (deosebit de importante din punct de vedere economic, deoarece prin ele au fost integrate în circuitul economic vaste arii carpatice și au fost valorificate unele resurse naturale specifice), răsfirate și chiar adunate, care totalizează peste 2500 așezări (27% din totalul satelor românești), prezentând cea mai mare densitate în Carpații Occidentali (6,1 sate/100 km²). În Carpații Orientali și Meridionali aceste valori sunt mult mai reduse, sub valoarea medie pe țară (5,8 sate/100 km²), totuși superioare valorilor ce concretizează alte sisteme muntoase din Europa, sau celelalte continente.

Tabelul 1

Satele montane, densitatea lor și a populației

Unitatea naturală	Număr sate/ Număr populații rurale	Densitatea așezărilor/ Densitatea populației
Carpații Occidentali	1077 / 408.000	6,1 / 38,0
Carpații Meridionali	477 / 335.000	3,5 / 54,0
Carpații Orientali	1027 / 819.000	3,4 / 49,0

Mai mult decât în orice altă regiune geografică a țării, condițiile naturale specifice Carpaților exercită o influență deosebită asupra formării, iar apoi asupra rolului rețelei de așezări rurale în modelarea structurii teritoriului, a celor mai diverse peisaje naturale. Pe măsura intensificării pătrunderii și intervenției omului în natura carpatică se accentuează modificările în componența și repartitia anumitor tipuri de peisaj sau de habitat uman. Complexitatea resurselor locale a constituit una din premisele majore ale populării și stabilității populației. Aceasta a orientat și orientează procesele de ocupare și polarizare a forței de muncă spre rama carpatică, specializarea ei de la formele de activitate casnică până la diversificarea agriculturii montane și la producția de fabrică.

Pe fondul general al condițiilor naturale s-au format aici deprinderi economice devenite *de tradiție*, ramuri de rezistență în economia națională. Bogăția covorului vegetal, cu predominarea pajiștilor și pășunilor montane, a constituit premisa de favorabilitate naturală majoră generatoare de activități și forme de ocupare agropastorală în Carpații românești, din cele mai vechi timpuri. Este o formă spontană de exploatare și umanizare a munților, limitată la

cucerirea treptată a terenurilor pentru locuințe, fânețe, pășuni și chiar culturi agricole, de-a lungul secolelor, fără consecințe deosebite asupra mediului (doar schimbări locale cu posibilități de regenerare naturală).

Formele actuale de habitat atestă acest tip de ocupare spontană a spațiului montan, un proces îndelungat de extindere a spațiului în exploatare agropastorală sau numai pastorală în dauna pădurilor. Umanizarea agropastorală a dus la *poieniri* în partea inferioară, iar mai târziu și în cea superioară a versanților, suprafețele netede și mai puțin înclinate constituind arealele cele mai căutate. Aici și-au trimis satele *matcă* prelungirile, succesiv și din ce în ce mai sus. S-au creat astfel *sălașe, odăi, conace, fânare* în scopul exploatarea agricole și pastorale a terenurilor agricole din apropierea satelor. Multe dintre aceste forme *primitive* de așezare rurală, situate între 250-300 m și respectiv 1300-1400 m (în zona Bârgaelor și Dornelor, Troțușului superior, Vrancei, culoarului Rucăr-Bran, Timișului și Cernei, Plaiul Mehedinți, în Depresiunea Petroșani sau Hațeg, pe versantul sudic al Carpaților Meridionali, în Munții Apuseni sau Poiana Ruscă) au constituit muguri pentru formarea viitoarelor sate.

Funcția dominantă a sălașelor este cea pastorală - legată de creșterea animalelor, căreia i se asociază și funcția rezidențială (de a fi locuite de om sezonier și chiar permanent). Schimbările intervenite în evoluția raportului dintre cele două funcții permit schișarea principalelor etape ale dezvoltării sălașelor spre statutul de așezări permanente locuite (deci sate), proces deosebit de activ în decursul secolelor al XV-lea - al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

- într-o primă fază are loc instalarea sălașelor (denumite și colibe, căsoaie etc.) în zonele poenite, ca sedii ale activităților legate de recoltarea fânului, fiind locuite sezonier;
- schimbări radicale se produc în momentul în care funcția productivă începe să fie concurențată și egalată de funcția rezidențială. Această fază se atinge mai ales de buchetele de sălașe mai îndepărtate de satele de origine;
- fenomenul de slăbire continuă a relațiilor economice dintre sălașe și satul *matcă* duce, în final, la formarea unui nou sat.

Sus, în zona pajiștilor alpine și subalpine, locuitorii au creat o rețea întreagă de *stâne* cu caracter sezonier în vederea valorificării eficiente a înălțimilor și în scopul exercitării unor funcții precise: loc de refugiu și locuință, loc de preparare și depozitare a produselor lactate. Amplasarea lor în altitudine este condiționată de caracteristicile fizico-geografice locale: în Munții Rodnei până la 800 m, în Munții Călimani 1600-1700 m, în zona curburii și Bucegi 1500-1700 m, în Făgăraș 1700-1800 m, în Retezat 1700-1880 m, în Munții Căpățâni 1900 m, iar în Munții Apuseni până la 1400-1600 m.

Iată de ce nota distinctivă a habitatului rural din Carpații românești este dată de gradul de dispersie și pulverizare a gospodăriilor și locuințelor

în numeroase trupuri, cunoscute sub denumirea de cătune sau crânguri, și până la formele mai mult sau mai puțin moderne de amenajări de tipul stânelor, sălașelor, odăilor, gospodăriilor întărite, cabanelor sau cantoanelor agropastorale etc.

Se configurează astfel o armonie perfectă între tipul habitatului și energia reliefului, o complementaritate organică între spațiul fizic și cel umanizat, uneori ajungându-se chiar la contopirea totală a acestora – fenomen specific *civilizației carpatice*, procesului de umanizare și valorificare a Carpaților. Acolo unde omul s-a așezat în mod permanent, a modificat utilitatea terenului pe suprafețe întinse, iar dacă activitățile pastorale i s-a asociat și cultura anumitor plante, rolul activității umane, al așezării omenești, în general, a crescut considerabil în intensitate.

Prezența pășunilor constituie, în cazul Carpaților românești, o trăsătură distinctă, o *premisă majoră dar nu prioritară* pentru toate grupele montane. În Munții Apuseni păstoritul s-a dezvoltat doar ca o activitate complementară, asociată activităților agricole legate de cultura pământului și prelucrarea lemnului. Aici, ca de altfel și în Munții Maramureșului și parțial în culoarul Branului și zona depresionară Giurgeu-Ciuc, prelucrarea lemnului a generat o adevărată *civilizație* a lemnului, deprinderi economice devenite de tradiție atât pe plan local cât și național.

Perioada modernă se remarcă printr-o intensificare și diversificare accentuată a activităților antropice, rolul așezărilor rurale în valorificarea resurselor naturale și conservarea peisajului căpătând dimensiuni noi. Carpații românești au intrat tot mai mult în sfera unei valorificări complexe, cu un grad ridicat de tehnicitate, care a avut drept rezultat transformarea mediului natural într-un mediu puternic antropizat.

Activitățile pastoral-agricole continuă exploatarea vechilor pășuni și fânețe moștenite din etapele anterioare. Avântul deosebit pe care-l cunoaște creșterea animalelor impune însă extinderea fondului pășunat, fie prin defrișări la contactul cu pajiștile alpine, cât și prin distrugerea jnepenișurilor. Aceste acțiuni necontrolate, alături de pășunatul excesiv, au dus la degradarea pășunilor, instalarea unor specii cu valoare nutritivă scăzută, afectarea substratului de eroziune și crearea unui microrelief specific, vălurit.

Intervențiile cu caracter neagrícola din această ultimă perioadă, deși foarte scurtă, și-au lăsat amprente mult mai puternic decât cele anterioare – manifestate timp de secole. În sectoarele de exploatare a materialelor de construcție, a marmurei sau minereurilor, a cărbunelui la suprafață au luat naștere trepte de decapare și exploatare, trepte pentru amplasarea incintelor de preparare sau a coloniilor de muncitori, cariere de dimensiuni impresionante, drumuri de acces etc. Ca urmare a depozitării sterilului apar halde de steril, schimbând peisajul local (Depresiunea Petroșani, Baia Mare, Brad, Munții Călimani, Poiana Ruscă, versantul sudic al Munților Șureanu etc.).

Apariția și dezvoltarea acestor activități industriale, într-un ritm deosebit de accentuat în perioada *marșului triumfal al dezvoltării industriale* au dus la conturarea unor arii puternic antropizate, cu frecvente fenomene de dezechilibru provocate de poluarea apei, aerului, solului, declanșarea și accelerarea proceselor geomorfologice.

Intervenția omului în modificarea peisajului s-a intensificat și mai mult prin executarea marilor lucrări hidroenergetice de pe văile râurilor Someș, Lotru, Olt, Bicăz etc. Aproape toate văile amenajate se află într-un "moment" de modificări rapide ale unor întregi ecosisteme, într-o fază de tranziție de la o stare generală de echilibru la alta.

Ținând cont de comportarea foarte variată a componentelor spațiului geografic la intervențiile de acest gen ale omului, orice măsură de utilizare a resurselor locale impune o foarte atentă apreciere a reacției fiecărui element component pentru menținerea tuturor proceselor naturale într-un echilibru capabil să permită desfășurarea normală a vieții.

Începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea se instalează o perioadă de stagnare și chiar regres al activităților specifice și tradiționale agropastorale, urmată de reducerea treptată a numărului de sălașe, colibe, stâne și sate; de procesul de coborâre a satelor din munte spre zonele joase, de vale sau de contact marginal; de golire a satelor carpatice de populație – care trece din aceste spații rurale relativ autarhice, închise, spre spații extracarpatiche, mult mai dinamice.

Odată cu schimbarea condițiilor istorice, economice și sociale care le-au creat și când viața economică și socială prezentă nu le mai impune, ca o necesitate, numeroase dintre elementele peisajului rural montan tradițional rămân deci doar o măturie a ceea ce a însemnat populare și evoluția rețelei de așezări în Carpați. Asistăm la dispariția și la substituirea unui peisaj rural vechi și foarte original, grefat pe un pronunțat caracter agropastoral, cu unul nou - forestier, industrial și turistic.

De ce această coborâre a satelor din munte, golirea lor de populație, deși condițiile naturale au rămas aceleași, iar presiunea demografică a ariilor extracarpatiche a sporit considerabil? Care sunt tendințele viitoare și posibilitățile de revitalizare a acestor arii montane? Care este viitorul satelor mici și foarte mici?

Sunt întrebări la care se așteaptă răspunsuri și, mai mult decât atât, soluții care să revitalizeze munții, fără a-i considera *anexa economică* a zonelor marginale extracarpatiche.

S-ar pune în această direcție o serie de probleme majore: extinderea participării zonelor montane la activitatea economică globală – fapt ce presupune o viziune mult mai cuprinzătoare de practică actuală și de perspectivă, pornind de la conceptul potențial și resursă naturală și până la

lucrările de amenajare și echipare economică și tehnică specifică spațiului montan.

Pentru a produce, din punct de vedere agricol, munții au încă nevoie de agricultorul de munte, cu gospodăria stabilită – ca factor determinant. S-ar pune deci problema *umanizării* în continuare a montanului, acolo unde există suprafețe de teren agricol nevalorificat sau insuficient valorificat și nicidecum depopularea sa, după ce generații întregi au depus eforturi deosebite pentru a-l cuceri și popula. Un rol deosebit revine în acest sens tuturor categoriilor de așezări rurale carpatice, mai noi sau mai vechi, care sunt chemate ca preluând tradiționalul să treacă la forme de activități agropastorale intensive, valorificând cât mai rațional și cu un randament maxim pășunile și fânețele, micile terenuri arabile implantate în masa terenurilor înierbate din jurul sălașelor, conacelor și odăilor.

Indiferent de modalitatea prin care satul carpatic își remodelează, în prezent, sau își va remodela, în viitor, structurile rezidențiale și bazele sale productive el trebuie să rămână intim atașat de capacitățile productive ale pământului.

Vedem, de asemenea, îmbinarea turismului montan cu agrozootehnia - ca furnizor de produse alimentare și de folclor, unde gospodăria crescătorului de animale poate deveni o soluție pentru cazare, în condiții acceptabile de confort. Turismul rural – înțeles ca un *pachet* de servicii puse la dispoziția turistului, având în vedere ca acestea să se desfășoare în condițiile unor investiții individuale și de conservare a naturii – poate reprezenta una dintre căile revitalizării unor sate din Carpați.

Asocierea celor două activități ar putea constitui chiar una din expresiile intensivului în Carpați, o cale posibilă de stabilizare a populației, de stimulare a revenirii unei părți din populația emigrată și de sprijinire indirectă a agriculturii montane, precum și o modalitate de conservare și protecție a mediului rural și tradiției rurale. Față de marea bogăție de obiective turistice și față de frumusețea locurilor, organizarea spațiilor de găzduire și alimentare este încă foarte redusă. În condițiile în care afluxul turiștilor antrenați în turismul itinerant este în continuă creștere, va crește rolul așezărilor rurale de cele mai diferite tipuri (sate risipite, stâne, cabane pastorale, conace și chiar sălașe permanentizate) în asigurarea cazării.

Se impune, de asemenea, o abordare proprie, specifică spațiului montan. Aceasta pentru că epoca contemporană a surprins spațiul montan într-o discordanță puternică în comparație cu valorificarea câmpiei sau a dealurilor care, beneficiare ale unui puternic și accesibil potențial economic, cu o concentrare deosebită a fondurilor fixe și elementelor de infrastructură, au manifestat tendințe de *eclipsare* a spațiilor montane. Dar tocmai prin rămânerea mai în urmă, în perioada *industrializării forțate*, munții dobândesc *acum* șansa

de a se impune sub toate aspectele, prin toate componentele lor, fiind mai puțin afectată de efectele negative ale modernizării, industrializării și chimizării.

Așezările rurale carpatice se disting printr-un indice accentuat de dispersie între *trupul matcă* al satelor și componentele lui (crânguri, cătune, gospodării), uneori vatra suprapunându-se aproape în totalitate moșiei satului. Nota specifică așezărilor omenești montane este întărită și de mărirea demografică redusă, predominând categoria așezărilor mici și foarte mici, sub 500 și respectiv 250 locuitori.

Aceste realități impun perfecționarea principiilor amenajării și organizării spațiului rural montan, aducând în prim plan aspecte predominant economice și sociale.

Prezența așezărilor mici, chiar dacă ele au devenit *contraindicate* economic, iar din pricina densității reduse a gospodăriilor în vatră reprezintă un impediment în realizarea unor dotări sociale, economice sau culturale superioare, rămâne o necesitate. Aceasta pentru că valorificarea agropastorală și pastorală a terenurilor – care le-a creat cu secole în urmă – impune azi conservarea și chiar dezvoltarea lor, dar într-o formă care să permită atât creșterea rațională și intensivă a animalelor cât și organizarea lor corespunzătoare, adecvată atât condițiilor naturale cât și cerințelor populației.

În contextul determinării satelor viabile, prin studiul analitic al așezărilor (posibilități edilitare, de acces, favorabilitate economică și demografică) se impune și *determinarea unor centre de sprijin*, care să ocupe poziții marginale față de rama montană. Aceste centre de sprijin polarizatoare, beneficiind de o serie de avantaje fizico-geografice și economice, vor putea avea un rol hotărâtor în recunoașterea vocației spațiului montan.

Punerea în valoare a tuturor capacităților de producție ale solului, valorificarea cât mai completă a resurselor subsolului, descoperirea noilor resurse nu se poate realiza prin înlăturarea omului și coborârea satelor, ci numai prin prezența lor cât mai aproape posibil de resursele solului (pășuni, fânețe, păduri) și subsolului.

O atenție deosebită va trebui acordată deci *revitalizării tuturor așezărilor carpatice*. Realizarea acestui deziderat depinde în mare măsură de posibilitățile, dar mai ales de modul cum se va realiza împletirea modernizării economiei pastorale cu dezvoltarea și diversificarea industriei mici, meșteșugărești și artizanale și cu punerea în valoare a peisajului unor așezări care constituie valori certe din punct de vedere turistic.

Experiența mondială demonstrează că trecerea de la habitatul rural (cu repartiție dispersată) la cel urbanizat conduce, în mod inevitabil, la restrângerea rețelei de așezări rurale, la dispariția treptată a satelor periferice și scăderea și îmbătrânirea populației rurale. Ca urmare ar fi deci iluzoriu să credem că s-ar putea menține sau reconstrui vechea rețea de așezări rurale din Carpații românești, că încercările care s-ar efectua în acest sens ar avea eficiența dorită.

Nu trebuie să uităm însă de specificul și gradul ridicat de habitabilitate a Carpaților (pe care nu le întâlnim la alte zone montane), de faptul că ei au constituit și constituie o veritabilă *cunună* de polarizare a pământului românesc, vatră de etnogeneză și osmoză etnică, de potențialul turistic uriaș pe care îl reprezintă și care nu este nici pe departe privit ca o serioasă resursă economică, de faptul că în ultimul timp se conturează *fenomenul de întoarcere* a populației urbane spre mediul rural, fenomen care nu întârzie să se manifeste și la nivelul țării noastre.

BIBLIOGRAFIE

- Cucu V., *Așezările umane-categorii geografice fundamentale*, în *Buletinul Societații de Geografie din România*, vol VII, 1984.
- Erdeli G., Cănda Melinda, *Așezarea rurală-componență principală a peisajului geografic românesc*, în *Buletinul Societații de Geografie din România*, vol VII, 1984.
- Rey Radu, *Vitor în Carpați*, Craiova, Scrisul Românesc, 1979; *Civilizația montană. Hrană-energie-ecologie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.